

Alfa univerzitet, Akademija umetnosti, Katedra za produkciju u umetnosti i medijima, Beograd

DOI 10.5937/kultura1237185P

UDK 069.4/.5:17

pregledni rad

MUZEJI I ETIKA: PRISVAJANJE PROŠLOSTI

Sažetak: *U radu ćemo pokušati da osvetlimo jedno od pitanja koja se tiču etike muzeja, a to je pitanje prava muzeja na posedovanje artefakata koji čine deo kulturne baštine drugih zemalja. Ovo pitanje postalo je sve prisutnije u javnosti u poslednjih desetak godina, s tendencijom dobijanja još većeg značaja. Postoji nekoliko bitnih sastavnih delova ovog problema. Jedno od njih se odnosi na činjenicu da su mnogi muzeji do predmeta koji čine njihove značajne kolekcije došli bez preteranog insistiranja na utvrđivanju vlasništva nad artefaktima koje su kupovali i dobijali od svojih donatora, ali su isto tako do mnogih došli i legalnim putem. Neki istraživači takođe otvaraju pitanje autentičnosti onih koji potražuju artefakte. Tako, na primer, pitaju se oni, s obzirom da etrurska civilizacija više ne postoji, kome bi predmete koji čine etrursku kulturnu baštinu trebalo vratiti? Italiji?*

Ključne reči: *muzeji, etika muzeja, muzejske kolekcije, kulturna baština, pljačka kulturnog nasleđa*

U celom svetu i u ukupnom životu ništa nije značajnije od odlučivanja šta je ispravno

Klarens I. Luis (Clarence I. Lewis)

Pre nekoliko godina američki glumac Harison Ford (Harrison Ford), koji je godinama tumačio popularan lik arheologa Indijane Džonsa (Indiana Jones), izabran je za člana Odbora direktora Arheološkog instituta Amerike. Predsednik ove najstarije i najveće neprofitne organizacije koja se bavi arheologijom u toj zemlji, Brajan Rouz (Brian Rose), obrazložio je ovu odluku rečima da je „Harison Ford odigrao značajnu ulogu u podsticanju interesovanja javnosti za arheološka istraživanja“¹.

¹ Ford elected to Boston-based archaeological group, 15. maj 2008, 01. novembar 2012, <http://usatoday30.usatoday.com/life/topstories/2008-05-15->

Ova vest izazvala je razne reakcije u javnosti. Dok su je jedni primili s nevericom, s obzirom da Ford nije arheolog, drugi su bili oduševljeni. Bilo je i onih koji su postavili pitanje da li bi lik Indijane Džonsa trebalo da posluži kao uzor, s obzirom da on zapravo ilegalno sakuplja vredne artefakte širom sveta i odnosi ih sa njihovih originalnih lokaliteta?

U predgovoru za knjigu *Etika prikupljanja kulturnih dobara: Čija kultura? Čije nasleđe?* Brajan Fagan (Brian Fagan) opisuje euforiju koja je propratila pionirske dane arheologije i prva otkrića ranih civilizacija u Egiptu i Grčkoj u 19. veku, koja zaslужuju, prema njegovim rečima, slavu avantura upravo Indijane Džonsa. Kao posledica prvih pronalazaka, hiljade radnika je nastavilo da kopa i traži stare gradove. Tako je rođena arheologija kao nauka, koja je kao posledicu ostavila i “užasno zaveštanje koje se odnosi na pljačku i otimanje prošlosti”², zaključuje Fagan.

Svake godine kradljivci opljačkaju veliki broj umetničkih predmeta sa arheoloških nalazišta, verskih objekata, iz grobnica, ali i iz muzeja i privatnih kolekcija. Ti objekti uglavnom stižu na crno tržište, gde kupci ne pitaju mnogo o poreklu robe.³

Najveći broj ovakvih pljački dešava se u siromašnim zemljama koje imaju bogato kulturno nasleđe. U tekstu pod nazivom *Kupovina, prodaja, posedovanje prošlosti*, profesor Stenford univerziteta, Pol Harison (Paul Harrison), ističe da se trenutno najviše pljačka u Aziji. Prema njegovim rečima, odnose se celi delovi hramova, koji samo jednog jutra osvanu u stanu nekog japija u Njujorku.⁴

Harison je stručnjak za sanskrit i svestan je da materijali koji stižu do njega najčešće dolaze ilegalnim putevima. Često se iz Avganistana prokrijumčare u Pakistan, a zatim u Veliku Britaniju. Prema njegovim rečima, vlasništvo nad predmetom je jedna stvar, ali informacija pripada svima. Ipak, zaključuje Harison, “uvek ostaje moralna nelagoda oko svega”⁵.

2281809998_x.htm

2 Fagan B., Foreword to *The Ethics of Collecting Cultural Property: Whose Culture? Whose Property?*, eds. Messenger P.M., Albuquerque 1999, str. 18.

3 Robert R., *Sellers of Stolen Art Feed Burgeoning Black Market*, New York 1988, str. 11.

4 R. S., Buying, selling, owning the past, 28. januar 2008, 05. avgust 2012, <http://multi.stanford.edu/features/heritage/>

5 Ibid.

IKOM-ov etički kodeks

Prema definiciji Mari Malaro (Marie Malaro) „etički kodeks postavlja standarde koje profesija smatra suštinskim za očuvanje svog integriteta“⁶.

Za muzeje, etički kodeks formulisao je Međunarodni savet muzeja IKOM (ICOM International Council of Museums), međunarodna nevladina i neprofitna organizacija osnovana 1946. godine pod okriljem UNESKO-a.

Prema definiciji Saveta od 2007. godine, usvojenoj na 21. Generalnoj konferenciji u Beču, „muzej je neprofitna, trajna institucija u službi društva i njegovog razvoja, otvorena za javnost, koja nabavlja, čuva, istražuje, komunicira i izlaže materijalne i nematerijalne dokaze o ljudima i njihovom okruženju radi obrazovanja, proučavanja i uživanja“⁷.

Aktivnosti Saveta usmerene su na: ⁸

Saradnju i komunikaciju profesionalaca

Širenje znanja i informisanje javnosti

Trening profesionalaca

Razvoj profesionalnih standarda

Promovisanje profesionalne etike

Očuvanje kulturnog nasleđa

Borbu protiv ilegalne trgovine.

Savet je prvi put napravio dokument o etičkim pitanjima 1970. godine, a šesnaest godina kasnije nastao je i prvi Kodeks profesionalne etike, koji se povremeno ažurira. Prema ovom Kodeksu, „nijedan predmet ili primerak ne treba nabaviti kupovinom, poklonom, razmenom ili kao legat ukoliko muzej koji stiče predmet nije zadovoljan postojećim dokazom o pravu vlasništva. Dokaz o zakonitom vlasništvu u zemlji nije nužno i isprava o vlasništvu“⁹. Nažalost, ovaj Savet ima samo savetodavnu ulogu, pa njegove preporuke nisu pravno obavezujuće.

6 Malaro M. C., What is an Ethical Obligation, in: Museum training as Career-Long Learning in a Changing World, *Proceedings of the ICOM Committee on Training of Museum Personnel*, Washington DC 1990, str.17, cit. prem. *Muzeji i etika*, priredio Edson G., Beograd 2003, str. 143.

7 Museum Definition, 29. oktobar 2012, <http://icom.museum/the-vision/museum-definition/>

8 O ICOM-u, 07. novembar 2012, <http://network.icom.museum/icom-serbia/icom-serbija/o-icom-u/>

9 *Etički kodeks za muzeje*, Sarajevo i Beograd 2007, čl. 2.2, str.3.

U Srbiji deluje Nacionalni komitet ICOM-a Srbije, koji “predstavlja pravnog naslednika Jugoslovenskog nacionalnog komiteta osnovanog 2000. godine”¹⁰. Prema članu 3. ovog Statuta u pitanju je “dobrovoljno, nevladino, neprofitno i strukovno udruženje muzeja i muzejskih radnika iz Srbije, osnovano... sa ciljem da unapređuje interese ICOM-a (International Council of Museums – Međunarodni savet muzeja), muzejske struke, muzeologije i drugih disciplina koje se bave muzejskim delatnostima, odnosno zaštitom pokretnih kulturnih dobara i upravljanjem muzeja”¹¹.

Dileme iz prakse

Kulturni zvaničnici mnogih zemalja sve češće traže da se njihovim zemljama vrate vredni artefakti koji su ukradeni i prokrijumčareni u druge zemlje, uz kršenje i međunarodnih zakona i zakona tih zemalja. Tako izvučeni iz arheološkog konteksta, ukradeni predmeti pružaju mnogo manje informacija o kulturi ljudi koji su ga napravili. Arheolog Danijel Kontreras (Daniel Contreras) sa Stenford univerziteta smatra da je “vrednost antikviteta priča o nečijoj kulturi i načinu korišćenja. Van tog konteksta, oni se tretiraju samo kao objekti. Vlasništvo, kontekst i način korišćenja dodaju veoma zanimljiv obrazac ponašanja koji nam govori o trgovini, kulturi, društvu, polu i tako dalje. Jedan lonac izvađen iz konteksta ne govori nam ništa”.

Ovakvo ponašanje je neodgovorno i prema društvu u celini. “Nabavka nezakonitog predmeta koji je izgubio svoj kontekst i sve što se iz njega moglo saznati... isto je toliko neprihvatljiva kao i uništavanje gnezda retkih ptica samo radi upotpunjavanja zbirke, čime se dovodi u opasnost sama vrsta”¹².

Kada je u pitanju krađa vrednih artefakata novijih datuma, nema puno nesuglasica oko njihovog vraćanja. Prema pisanju Asošijetid presa, na primer, u avgustu ove godine Britanija je vratila Avganistanu 843 objekta, od koji su neki iz bronzanog doba. Ovi artefakti su opljačkani iz Avganistana u poslednje dve decenije, tokom građanskog rata. Oko 1500 objekata Britanski muzej vratio je Avganistanu i pre tri godine.

Od trenutka njihovog nalaženja u Britaniji, bili su smešteni u Britanskom muzeju, radi fotografisanja i čuvanja do njihovog

10 Nacionalni komitet Srbije, 7. novembar 2012, <http://network.icom.museum/icom-serbia/icom-srbija/nacionalni-komitet-srbije/>

11 *Statut Nacionalnog komiteta ICOM-a Srbije od 23.marta 2011. godine*, čl. 3, str. 2.

12 Pero P. N., *Muzejska etika i prikupljanja materijala za zbirke*, u: *Muzeji i etika*, priredio Edson G., Beograd 2003, str. 245.

povratka kući, navodi se na sajtu Britanskog muzeja.¹³ Mnoge od tih predmeta ovaj muzej je dobio od anonimnih donatora. Neki predmeti su konzervirani, a veliki broj njih bio je deo izložbe o Avganistanu održane prošle godine.

Međutim, kada se potražuju veoma vredni artefakti koji se već dugo nalaze u nekom muzeju, proces vraćanja ovih objekata je vrlo neizvestan.

Grčka na primer godinama bezuspešno traži od Britanskog muzeja deo friza atinskog Partenona, koji je Lord Elgin, tokom svog diplomatskog rada u Otomanskoj imperiji od 1799 do 1803. godine, kupio od tadašnjih vlasti. On ga je zatim preneo u svoj dom, a kasnije prodao Britanskom muzeju, gde se i sada nalazi.

Grčka smatra da sporni deo friza treba da se nalazi u Atini, jer je Lord Elgin došao do njega podmićivanjem tadašnjih okupatorskih vlasti, a Britanski muzej smatra da treba da ostane tu gde jeste, jer je legalno kupljen. Osim toga, Britanci navode da bi do sada skulpture sa antičkog hrama bile uništene da nisu bile u Britaniji, da one pripadaju svetskoj kulturnoj baštini i da ih u Britanskom muzeju vidi veliki broj ljudi, jer je ulaz besplatan, a poseta velika.

Ni Egiptu nije pošlo za rukom da od Britanskog muzeja dobije nazad svoj Kamen iz Rozete (Rosetta Stone), koju nazivaju i najstarijim rečnikom na svetu. U jednom trenutku je izgledalo da bi ovaj eksponat mogao biti pozajmljen Egiptu, za svečano otvaranje Muzeja Kaira, ali do toga ipak nije došlo.

U svojoj knjizi "Silovanje Egipta: kako su Evropljani ogolili Egipat od njegovog kulturnog nasleđa", Piter Frans (Peter France) objašnjava ulogu ljudi poput Đovanija Batiste Belconija (Giovanni Battista Belzoni), koji je po nalogu britanskog konzula u Egiptu Henrija Salta (Henry Salt), pre dva i po veka dobio zadatak da sakuplja antikvitete u ime Krune.¹⁴ Veliki deo tih artefakata nalazi se i danas u Britanskom muzeju.

Egipat potražuje i od Nemačke čuvenu bistu kraljice Nefertiti, koja se nalazi u Berlinskom muzeju. Prema pisanju Rojtersa, Nemačka je odbila da vrati Egiptu kraljičinu bistu, uz obrazloženje da je ona "ambasador Egipta u Berlinu"¹⁵. Prema tvrđenju

13 Stolen artefacts returned to the National Museum of Afghanistan in Kabul, 1. novembar 2012, http://www.britishmuseum.org/about_us/news_and_press/press_releases/2012/stolen_artefacts_returned.aspx

14 France P., *The Rape of Egypt: How the Europeans Stripped Egypt of Its Heritage*, London 1991.

15 Rohan B., German foundation refuses to return Nefertiti bust, 24. januar 2011, 19. avgust 2012, <http://www.reuters.com/article/2011/01/24/us->

Egipta, bista je preneti na osnovu lažnih dokumenata,¹⁶ a muzej tvrdi da je eksponat stekao na zakonit način i da Egipat nema nikakvo pravo na nju. Ovu bistu pronašao je početkom prošlog veka nemački arheolog i preneo je u Nemačku.

Ima i slučajeva gde je problem sa spornom imovinom drugačije rešen. Posredstvom međunarodnih organizacija, neki vredni artefakti vraćeni su na lokalitete odakle su potekli. Prema UNESCO-voj evidenciji,¹⁷ posredstvom Međunarodnog komiteta za promovisanje vraćanja kulturnih dobara zemljama njihovog porekla ili restituciji u slučaju njihovog nezakonitog prisvajanja, postignuto je više uspešnih akcija. Tako je Italija 1983. godine vratila Ekvadoru preko 12.000 predmeta iz pre-Kolumbovog perioda. Slučaj je trajao sedam godina i najverovatnije da ne bi bio ovako završen bez posredovanja UNESCO-a. Sjedinjene američke države vratile su Jordanu (1986) i Tajlandu (1988) njihova kulturna dobra, Švajcarska Tanzaniji, nakon četiri godine pregovora, a Nemačka je prihvatila da vrati Turskoj sedam hiljada tablica sa klinastim pismom (1987) i sfingu iz Bogazkale (2011) godine.

U članku "Boginja se vraća kući", Ralf Framolino (Ralph Frammolino) iznosi podatak da je iz američkih muzeja u proteklih pet godina Grčkoj i Italiji vraćeno preko 100 artefakata, uključujući i one za koje je plaćeno milion dolara.¹⁸

Na taj način postavke najpoznatijih i najvećih muzeja u Sjedinjenim američkim državama dovedene su u pitanje. Da čuveni muzeji ne bi ostali prazni, napravljen je dogovor sa Italijom o dugoročnoj pozajmici artefakata koji će biti izloženi umesto onih koji su vraćeni.

Neki autori kritikuju UNESCO-vu Konvenciju o načinima zabranjivanja i sprečavanja ilegalnog uvoza, izvoza i prenosa vlasništva nad kulturnim dobrima, tvrdeći da je ona zapravo pretnja za opstanak velikih i važnih muzeja.¹⁹

germany-egypt-nefertiti-idUSTRE70N6N220110124

16 Al-Shalchi H., Egypt to museums: Return our stolen treasures, 8. april 2010, 30. avgust 2012, http://www.msnbc.msn.com/id/36280732/ns/technology_and_science-science/t/egypt-museums-return-our-stolen-treasures/#.UJTqBZVRdsh

17 Cases of return and restitution under the aegis of the Intergovernmental Committee, 16. avgust 2012, <http://www.unesco.org/new/en/culture/themes/movable-heritage-and-museums/restitution-of-cultural-property/committees-successful-restitutions/>

18 Frammolino R., The Goddess Goes Home, novembar 2011, 15. septembar 2012, <http://www.smithsonianmag.com/history-archaeology/The-Goddess-Goes-Home.html>

19 Okita S., Zajednica, država i zajedničko dobro: etička odgovornost muzeja, u: *Muzeji i etika*, priredio Edson G., Beograd 2003, str. 172.

I direktor Centra za vizuelne umetnosti Stanford univerziteta Tom Selidžman (Tom Seligman) smatra da artefakte treba ostaviti tu gde jesu. On postavlja pitanje sa kim bi trebalo da se pregovara u nedostatku Etruraca? Sa Italijom?²⁰ Direktor Instituta umetnosti iz Čikaga Džejms Kuno (James Cuno) ide i korak dalje, pokušavajući da dokaže da narodi koji potražuju kulturna dobra i narodi koji su ih napravili nemaju isti identitet.²¹

Jasno je da je najveći broj veoma značajnih artefakata koji se danas nalaze u muzejima Evrope i Sjedinjenih američkih država stigao do njih na problematičan način. Neke su uzimali na silu, neke nabavljali kupovinom ili su ih dobijali na poklon, ali se u poslednja dva slučaja nisu mnogo interesovali ni postavljali pitanja o poreklu vrednih predmeta prilikom njihove nabavke, već su više brinuli o njihovoj autentičnosti.

Muzeji se ovakvim tvrdnjama energično protive, tvrdeći da su ih nabavili legalno. Razlog za njihovu brigu je jasan, s obzirom da upravo ovi artefakti čine najveću vrednost muzejskih zbirki i samih muzeja u kojima se nalaze.

Primeri vraćanja vrednih artefakata ipak ne garantuju da će se sa praksom njihovog švercovanja prestati, jer je u pitanju vrlo unosan posao, a činjenica da i dalje postoji tržište za ove predmete govore upravo suprotno - da će ovakvih pljački biti i ubuduće.

LITERATURA:

Al-Shalchi H., Egypt to museums: Return our stolen treasures, 8. april 2010, http://www.msnbc.msn.com/id/36280732/ns/technology_and_science-science/t/egypt-museums-return-our-stolen-treasures/#.UJTqBZVRdsh

Cases of return and restitution under the aegis of the Intergovernmental Committee, <http://www.unesco.org/new/en/culture/themes/movable-heritage-and-museums/restitution-of-cultural-property/committees-successful-restitutions/>

Cuno J., *Who Owns the Antiquity: Museums and the Battle Over our Ancient Heritage*, Princeton, New Jersey 2008.

Etički kodeks za muzeje, Sarajevo i Beograd 2007.

Fagan B., Foreword to *The Ethics of Collecting Cultural Property : Whose Culture? Whose Property?*, eds. Messenger P.M., Albuquerque 1999.

20 R. S., Buying, selling, owning the past, 28. januar 2008, 5. avgust 2012, <http://multi.stanford.edu/features/heritage/>

21 Cuno J., *Who Owns the Antiquity: Museums and the Battle Over our Ancient Heritage*, Princeton, New Jersey 2008, str.121-144.

DEJANA PRNJAT

Ford elected to Boston-based archaeological group, 15. maj 2008, http://usatoday30.usatoday.com/life/topstories/2008-05-15-2281809998_x.htm

Frammolino R., *The Goddess Goes Home*, novembar 2011, <http://www.smithsonianmag.com/history-archaeology/The-Goddess-Goes-Home.html>

France P., *The Rape of Egypt: How the Europeans Stripped Egypt of Its Heritage*, London 1991.

<http://icom.museum>

<http://network.icom.museum/icom-serbia>

Malaro M. C., What is an Ethical Obligation, in: *Museum training as Career-Long Learning in a Changing World, Proceedings of the ICOM Committee on Training of Museum Personnel*, Washington DC 1990, str.17, cit. prema *Muzeji i etika*, priredio Edson G., Beograd 2003.

Okita S., *Zajednica, država i zajedničko dobro: etička odgovornost muzeja*, u: *Muzeji i etika*, priredio Edson G., Beograd 2003.

Pero P. N., *Muzejska etika i prikupljanja materijala za zbirke*, u: *Muzeji i etika*, priredio Edson G., Beograd 2003.

Robert R., *Sellers of Stolen Art Feed Burgeoning Black Market*, New York 1988.

R. S., *Buying, selling, owning the past*, 28. januar 2008, <http://multi.stanford.edu/features/heritage/>

Rohan B., *German foundation refuses to return Nefertiti bust*, 24. januar 2011, <http://www.reuters.com/article/2011/01/24/us-germany-egypt-nefertiti-idUSTRE70N6N220110124>

Statut Nacionalnog komiteta ICOM-a Srbije od 23.marta 2011. godine

Stolen artefacts returned to the National Museum of Afghanistan in Kabul, http://www.britishmuseum.org/about_us/news_and_press/press_releases/2012/stolen_artefacts_returned.aspx

Dejana Prnjat
Alfa University, Academy of Arts,
Department of Production in Arts and Media, Beograd

MUSEUMS AND ETHICS: ROBBYNG THE PAST

Abstract

In this research we explore one of the questions which is part of museum ethics. That is the question of the rights of museums to lay claim to artifacts that are parts of cultural heritage of different countries. The question has arisen even more in public debates during the last ten years with a tendency of growing importance. There are several important parts of this problem. One of them stems from the fact that many museums have collected their artifacts without even asking too many questions about the origin of donated objects, although many artifacts have been collected legally. Many researchers, also, open the question of authenticity of those who claim the artifacts. They ask, for example, as the Etruria civilization does not exist any more, to whom the objects that are part of this great vanished civilization should be returned to? Should that be Italy?

Key words: *museums, ethics of museums, museum collections, cultural heritage robbery*

